

Eesti Orhideekaitse Klubi

ÖÖVIIL 12

2016

Sisukord

Eessõna	4
Orhideede ökoloogiast	5
Valgete õite lummuses	5
Sookäpp Saaremaal	11
Ülevaade 2014.–2016. aasta orhideedest	14
2016. aasta orhidee tumepunase neiuvaiba tutvustus	14
2015. aasta orhidee kärbesõie vaatlused	16
2014. aasta orhidee halli käpa vaatlused	17
Kokkuvõte kärbesõie käekäigust Tuhala ümbruses	19
Halli käpa huvitav leid	24
Suvised väljasõidud 2015. aastal	25
Ekskursioon Loode-Pärnumaale	25
Suvepäevad Hiiumaal	30
Muu	38
Klubi 30. aastapäevast, tagantjärele	38
2015. aasta orhidee kärbesõis sai põlistatud portselanis ..	40
Journal of Estonian Orchid Protection Club Ööviul	42

Eesti Orhideekaitse Klubi ajakiri ÖÖVIIUL 12/2016

Toimetajad: Laimi Truus, Mari Reitalu, Tiiu Kull, Arto-Randel Servet

Keeletoimetaja: Tiina Paet

Kujundus: Citrus OÜ

Trükk: Sulemees OÜ

Esikaas: Tumepunane neuvaip ja piibelehed. 19. juuli, Saaremaa

Tagakaas: Kahelehine käoheel ehk ööviul. 25. juuni, Saaremaa

Fotode autor (esi- ja tagakaas, tiitelleht): Arto-Randel Servet

ÖÖVIIUL internetis: www.orhidee.ee

ISSN 2382-8722

Eesti Orhideekaitse Klubi

Kümnekesi – tõmmu käpp. 30. mai, Saaremaa.

Eessõna

Ööviili seekordne, 12. number sisaldab tagasivaadet Eesti Orhideekaitse Klubi 30. sünnipäeva üritustele (pidulik aastakoosolek, suvepäevad) ning ülevaadet regulaarsetest tegevustest – retked, aasta orhideed, sekka veidi mängulisust, nagu aasta orhidee küpsetamine savikujuks.

Meeldejäädavad olid suvepäevad Hiiumaal. Oma eredaid emotsioone kirjeldasid mitmed klubi liikmed. Need kirjutised pidid minema suvel Hiiu Lehte, trükki pääses vaid üks. Koos Mari Reitaluga võtsime need kokku ühiseks mäletustekimbuks.

Murettekitav on paljude madal soo kasvukohtade seisundi halvenemine veetaseme alanemise tõttu, kas hiljutise või juba väga ammuse kuivendamise mõjul – varem kuivendati selleks, et sealt heina kätte saaks, hiljem loodeti kasvatada soos palgimetsa. Praeguseks ei niideta juba ammu enam ja paarikümneaastased istutatud kuused on kohati ikka alles paarimeetrised. Sood on võsastunud, paremal juhul kattunud sinihelmika puhmikutega, mis üha kõrgemaks ja laiemaks kasvades hõivavad ruumi teistelt sootaimedelt, ka käpalistelt. Eredaks näiteks on Arne Kivistiku tehtud kärbesõie inventuur, alustatud 1980ndatel, mis osutab, et Tuhala kandis on kärbesõis taandumas kõigis kasvukohtades, välja arvatud Übina allikasoo. Positiivne näide on aga Loode-Pärnumaa ekskursioonil kohatud Kurese küla võsast puhastatud ja jälle karjatatavatel kasvukohtadel kasvavad eriti lopsakad kärbesõie kogumikud. Haruldaste liikide uued leiud lisavad samuti tegutsemisrõõmu.

Ja lõpuks tahaks tulla ajakirja algusesse. Kristi Sootla koostatud ülevaade orhideede õievärvuse ja tolmeldajate „töö“ edukusest õievärvist sõltuvalt (käpaliste poolt vaadatuna) peaks pakkuma ainet teema edasiseks käsitlemiseks, ka tolmeldajatepoolseks vaateks orhideevärvusele, lõhnale ja muulegi, millega taimed oma tolmeldajaid peibutavad.

Laimi Truus

Orhideede ökoloogiast

Valgete õite lummuses

*What had that flower to do with being white,
The wayside blue and innocent heal-all?
What brought the kindred spider to that height,
Then steered the white moth thither in the night?
What but design of darkness to appall?
If design govern a thing so small?*

Design, Robert Frost

Mistahes valge õis on imekaunis, kuid mõjuvaim on vaatepilt metsaalusest täis valgeid lilli. Need võivad olla troopilised õied, aga ka meie omad valged tolmped või ööviulid. Või midagi nii erilist, nagu üksikud jäised õied kesk tavalisi, lillakasroosasid taimi. Just nagu oleks loodus jätnud mõned õied puutumatuks, nagu luuletaja valge paberi.

Valgete õitega liigid on tavaliselt evolutsioneerunud koos ööliblikatest tolmeldajatega: nad on hämaruses paremini nähtavad ning enamasti on neil eriliselt tugev ja ahvatlev lõhn, mis keemiliselt koostiselt erineb päevaste õitsejate omast.

Aineid, mis annavad õitele värvi, on erinevaid: antotsüaanid, mis annavad lillaka või roosaka varjundi (ning on meie käpalistel levinumad), flavoonid ja flavonoolid, mis värvivad valge õie pisut kollakaks, ning karotenoidid, mis annavad kollase või punase värvuse paljudele õitele ja viljadele (näiteks porgandile). Pigmentide tooni ja intensiivsust mõjutab omakorda taimemahla happesus ning metalliioonide sisaldus.

Õis, mis paistab inimsilmale valge, võib putukatele olla värviline. Kuna tolmeldajad näevad värve erinevalt, siis on nende tolmeldatavate taimede õite värv täpselt „sobiv“, teadlaste väitel on näiteks putukate värvinägemise võime vanem kui õistaimede värvilised õied. Nii eelistavad mesilased reeglina siniseid ja kollaseid õisi, liblikad roosakaid ja lillakaid, ööliblikate tolmeldatavad õied aga on sageli valged ning kuuvalguses hästi nähtavad. Putukamõõtu koolibri, kes samuti toitub taimedel, eelistab punaseid õisi, mille nektar sisaldab suhkrut heksoosi.

Liblikate poolt tolmeldatavate taimede kõrge sahharoosi sisaldusega nektar koolibrile toiduks ei sobi. Lisaks puudub koolibri tolmeldatavatel õitel lõhn, kuna lindudel ei ole haistmismeelt. Õie värvust mõjutab peale pigmentide ka selle rakuline ehitus: pigmendid võivad puududa mõnest rakukihist või ka kõigist, tehes õie vastavalt heledamaks või värvituks. Värvuse intensiivsust mõjutab ka see, kas õiepinna rakud on koonilised või lamedad, mis teeb nad tuhmimaks või kirkamaks. Muteerunud, valgete õitega taimedel on rakud tihti lamedad, mistõttu nad neelavad kehvemini päikesekiiri. Tüüpilist värvi õite kooniline pind on tänu epidermise ehitusele soojem ning näiteks mesilased eelistavad soojemaid õisi.

Kui tavaliselt värvilise liigi (näiteks halli käpa, vööthuul-sõrmkäpa

Valgeõieline harilik käoraamat, kannustes nektar.

Fotod: Kristi Sootla

või hariliku käoraamatu) õied on valged, kiputakse sellist taime kutsuma albinootiliseks, albiinoks. See ei ole päris korrektne: albinootilisel taimel puudub lehekudedes neile rohelist värvust andev pigment klorofüll. Valgeõieline taim on aga tavapäraselt roheline, värvus puudub ainult õitel. Lisaks võib õies mingi kogus pigmenti siiski olla, andes kerge varjundi avanemata pungadele, kandlehtedele ja õieraole. Mõnikord on lumivalgel õiel kergelt värvunud hoopis õietolmupakikesed ehk polliiniumid. Segadust tekitab ka fakt, et puuduvad pigmendid võivad põhjustada hoopis kollaka või roheka õie teket (meie käpalistest näiteks soo-neiuvaibal ja kärbesõiel). Var *alba* ei pruugi seega tähendada just nimelt valget õit. Kuna pigmentide ja lõhnaainete tootmist mõjutavad samad mehhanismid, võib õiepigmentida isenditel olla tüüpilistest erinev lõhn.

Õievärvuseta taimi on vähestes populatsioonides ning tavaliselt ei ületa nende esinemissagedus 1%. 20 000 taime hõlmanud jumalakäpa uurimuses oli valgeõielisi taimi kõigest 0,59%, heledate ehk roosade õitega isendeid oli veelgi vähem. Hariliku ussikeele puhul on teada, et valgeõielisi taimi on seda rohkem, mida suurem on populatsioon. Osmussaarel rikkalikult kasvavate harilike käoraamatute hulgas oli aastaid tagasi ohtralt valgeid isendeid, autori uuritud Umbaia populatsioonis jääb nende arv aga paarikümne isendi piirsesse ka väga suure õitsejate arvuga aastatel. Üllatav on, et nii 800 kui ka paarisaja õitseva isendi puhul on nende hulgas valgeõielisi taimi ikka enam-vähem samapalju, kusjuures neid leidub ainult mõnes kindlas kohas.

Miks valged õied tekivad ja miks nad ei kao? Põhjus on taime geenides: valgeid õisi põhjustav geen on taimes olemas allasurutud ehk retsessiivses olekus ning avaldub sobivatel tingimustel. Mõnel taime-liigil ei pruugi tekkida kvaliteetseid seemneid valgeõielise emas-taime ning tüüpilise isastaima ristumisel. Kahe ebaharilikku värvi õitega taime järglasi ei pruugi arenedagi, nagu leiti katses leeder-sõrmkäpaga. Valgeõieliste taimede omadusi on uuritud paljudel liikidel ning tulemused on mõtlemapanevad. Esiteks on valgeõielise taime kupras (mis võib olla geitonogaamse ehk sama taime teise õie poolt viljastamise produkt) sageli vähem seemneid. Nendest omakor-da vähesed idanevad, põhjuseks on selliste seemnete vähene vastupidavus mullas leiduvatele seentele. Ka on tärkavad idandid kehvakeseid: nende lehekudedes on

Roosade (vasakul) ja tüüpiliste õitega hariliku käoraamatu seemnekuprad.

vähem päikese ultraviolettkiirguse eest kaitsvaid pigmente ning nad taluvad halvemini veestressi. Valgeõielised taimed on kahjuks tüüpilistest atraktiivsemad ka herbivooridele, kes söövad neid mõnuga. Samas tundub, et metsesad eelistavad vähemalt Umbaia kasvukohas hariliku käoraamatu puhul värvunud õitega isendite maa-aluseid juurumugulaid. Muidugi võib see fakt olla seotud tüüpiliste isendite suurema esinemissagedusega.

Tekib küsimus: miks valgeid õisi üldse vaja on ja miks nad oma haavatavuse juures veel kadunud ei ole? Taimed jagunevad kahte suurde gruppi: tolmeldusteenuste eest putukale nektariga tasuvateks liikideks ning nn petisteks, kes midagi vastu ei paku. Petis võib imiteerida nektariga taimeliigi õisi või koguni tolmeldajaliigi emasisendit, kellega vastkestunud isasisendid paarituda püüavad ja selle narritamise käigus taime õietolmu teise taime õide viivad. Putukas muidugi pettub ning püüab järgmiseks leida võimalikult teistsuguse partneri. Seetõttu on petiste õiekuju, muster ja isegi lõhn varieeruvad kui nn ausatel liikidel. Ikka selleks, et putukatel raskem õppida oleks, ning et pettus ja paljunemine jätkuda võiksid. Nii võib petistel olla paradoksaalsel kombel haruldasem värvivorm rohkem külastatud kui tavaline.

Ühe uurimuse andmetel tõstavad valgeõielised isendid tüüpiliste viljumisedukust, kuigi nende endi viljumine jääb endiselt madalaks. Nimelt teeb kontrastvärvus õie kõrval ta tolmeldajale märgatavamaks. Vaimuka eksperimendi sooritajad kontrollisid seda oletust valgete tennisepallide asetamisega tavalist värvi õite vahetusse lähedusse. Nii valged õied kui ka tennisepallid mõjusid samamoodi, ehk tavalist värvi õitega isendite viljumisedukust tõstvalt.

Toitvate liikide puhul saab putukas tasutud juba esimesel õiel ning õpib ka edaspidi eelistama samasugust toiduallikat. Seetõttu on toitvatel liikidel tüüpiliste isendite viljumine haruldasematest parem. On tõestatud, et haruldasi valgeõielisi välditakse, kui neid on alla 25% ning külastatakse tüüpilistega võrdselt, kui neid on üle poole taimedest. Mida rohkem on populatsioonis valgeõielisi taimi, seda suurem on tõenäosus, et kogenematu putukas külastab esimesena just valget õisikut, saab sõnuks ning eelistab edaspidi sama toiduallikat.

Ühes uurimuses aga leiti, et valgeõielised isendid viljusid paremini tüüpilistest isenditest.

Geneetiline mitmekesisus aitab muutlikus keskkonnas paremini toime tulla. Mistahes tingimuste muutumisel võivad püsijäämiseks vajalikuks osutada teistsugused õieomadused. Näiteks, kui mingil põhjusel peaksid kaduma päevaliblikatest tolmeldajad, kuid ööliblike populatsioon säiliks, siis võidakse külastada rohkem valgeõielisi liike või isendeid, mis on ööliblikele enamasti atraktiivsemad.

Mistahes kõrvalekalded tavalisest on looduses vajalikud. Oma koht on erilise värvusega, tavapärasest mürgisema taimemahla või kummalise lõhnaga indiviidil. Ei või iial teada, milline on Maa miljonite aastate pärast.

*Harilik käoraamat,
siiski mitte päris valge.*

4. juuli, Saaremaa.

Foto: Arto-Randel Servet

Kasutatud kirjandus

- Chittka, L., Menzel, R. 1992. The evolutionary adaptation of flower colors and the insect pollinators color vision. *Journal of Comparative Physiology A.*, 171, 171–181.
- Claessens, J., Kleynen, J. 2011 *The Flower of the European Orchid. Form and Function.* Schrijen-Lippertz, Voerendaal/Stein.
- Dormont, L., Delle-Vedove, R., Bessi re, J.-M., Hossaert-Mc Key, M., Schatz, B. 2010. Rare White-flowered morphs increase the reproductive success of common purple morphs in a food-deceptive orchid. *New Phytologist*, 185, 1, 300–310.
- Epperson, B.K., Clegg, T. 1987. Frequency-dependent variation for outcrossing rate among flower colour morphs of *Ipomoea purpurea*. *Evolution*, 41, 6, 1302–1311.
- Huber, F.K., Kaiser, R., Sauter, W. 2005. Floral scent emission and pollinator attraction in two species of *Gymnadenia* (Orchidaceae). *Oecologia*, 142, 564–575.
- Kevan, P., Giurfa, M., Chittka, L. 1996. Why are there so many and so few white flowers? *Trends in Plant Science*, 1, 280–284.
- Neiland, M.R.M., Wilcock, C.C. 1998. Fruit set, nectar reward, and rarity in the Orchidaceae. *American Journal of Botany*, 85, 1657–1671.
-  mura, H., Honda, K. 2005. Priority of color over scent during flower visitation by adult *Vanessa indica* butterflies. *Oecologia*, 142, 588–596.
- Sletvold, N., Grindeland, J.M., Zu, P., Agren, J. 2012. Strong inbreeding depression and local outbreeding depression in the rewarding orchid *Gymnadenia conopsea*. Warren, J., Mackenzie, S. 2001. Why are all colour combinations not equally represented as flower-colour polymorphisms? *New Phytologist*, 151, 237–241.
- Waser, N.M., Price, M.V. 1985. The effect of nectar guide on pollinator preference: experimental studied with montane herb. *Oecologia*, 76, 121–126.
- Conservation Genetics*, 13, 1305–1315.

Kristi Sootla

Sookäpp Saaremaal

Sookäpp (*Hammarbya paludosa*) kasvab hajusalt ja väiksearvuliselt kogu Eestis. Ta on rabastuvate kasvukohtade, liigivaeste madalsoode ning järveäärsete õõtsikute liik ja erinevalt enamusest meie käpalistest eelistab lubjavaest pinnast. Saaremaal on sookäpa jaoks sobivaid kasvu-kohti suhteliselt vähe ja sellepärast on ta siin harva esinev ning üsna haruldane liik. Siin pole kunagi nähtud selliseid sadade isenditega leiukohti, mida meie klubi liikmetel on õnn olnud näha 2014. aasta suvel Läänemaa Suursoos ja 2015. aastal Hiiumaal Tahkunas. Mitmed sookäpa leiud Saaremaal jäävad kaugete aastate taha ja leiukohad on ka täpselt määratlemata. Seetõttu on Saaremaa käpaliste nimekirja koostamisel olnud koguni kahtlusi, kas see liik sisse arvata või mitte.

Eesti NSV flora IX köites sookäpa levikukaarti ei ole. Kaardipildis võib tema levikut Eestis vaadelda Eesti taimede levikuatlases ja ka Hans Trassi koostatud originaalkaardil, mis on esitatud tema 1960. aastal ilmunud Lääne-Eesti madalsoode floorat analüüsisivas töös. Liigi kaas-aegne leiukoha-andmestik on koondatud EELISesse.

Eesti taimede levikuatlases on Saaremaal kaks sookäpa leiukohta: üks enne 1921. aastat ja teine perioodil alates 1971. aastast. Vana leiukoht tugineb Haeska ja Piila herbaarandmetele ning arvestades seda, et nende külade vahel paikneb Piila soo, on võimalik, et mõlemal puhul on tegemist sama leiukohaga. Kogujaks on vähemalt ühel juhul olnud botanofii, veterinaaria magister Georg Stange, kelle herbariumides talletatud taimeleiud pärinevad põhiliselt 1920ndatest. Praeguseks pole Piila soos turba kaevandamise ja sellega seotud kuivendamise tõttu enam sookäpale sobivaid kasvukohatingimusi. Atlases märgitud teine, hilisem leiukoht on Viidumäe looduskaitseala lõunaosas niitja tarna soos, kust üksik taim on kogutud millalgi 1960ndate ja 1970ndate piirimal, esialgu hariliku muguljuure kui Viidumäelt praeguseni leidmata liigi kahtlusega. Taimemääraja abil sai aga selgeks, et käpp, kellel noor mugul areneb varrel kõige ülemise lehe kaenlas, saab olla ainult sookäpp. Et kogutud taimi oli ainult üks, jäi herbaarleht vormistamata ja kuivatatud taim läks Viidumäe herbariumi ümberkorraldamise käigus

kaotsi, koos sellega kahjuks ka leiu kuupäev. Hiljem pole samast piirkonnast sookäppa enam leitud.

Ka Hans Trassi koostatud levikukaardil on Saare maakonnas, tollases Kingissepa rajoonis, kaks sookäpa leiu kohta. Kahjuks pole nende algallikat ja seetõttu ka täpsemat asukohta ega leidmise aega senini olnud võimalik kindlaks teha. Üks leiu koht on Muhu saarel ja kaardi pildi järgi võib oletada, et see on Lõetsa soos. Saaremaa põhjaosas paiknev leiu koht langeb suure tõenäosusega kokku Järise järve äärsesse õõtsikuga, kus sookäpp praegugi kasvab.

Kaks leiu kohta on Saare maakonnas registreeritud ka EELISe andmetel. Nendest üks on jällegi Muhu saarel, aga mitte Lõetsa soos, vaid Üügu panga aluses allikasoo. Selle allikasoo käpalisi on vaadeldud niihästi enne kui ka pärast 2009. aasta juulikuud leitud, millele tugineb EELISe kanne, kuid sookäppa siit rohkem leitud pole, küll aga soohiilakat ja harilikku muguljuurt. Seetõttu tundub sookäpa jätkuv esinemine siin kahtlasena, kusjuures tema jaoks sobimatu ning erandlikuna tundub ka sinne kasvukoht – lubjarikas allikasoo. Teine EELISe leiu-

Sookäpp. 11. juuli, Kõrvemaa. Foto: Arto-Randel Servet

koht on Järise järve äärses õõtsik-madalsoos, kust meie endine klubi-kaaslane Tiina Orav leidis taime 2009. aasta septembri alguses, kui ta koos oma töökaaslastega soost jõhvikaid otsimas käis. Sookäpp alles õitses. Tiina kontrollis kodus määrangut ja et tal GPSi väljas kaasas polnud, kandis areaali mälu järgi põhikaardile ning edastas andmed ka EELISesse. Asukoht sai õigesti määratud – Rainar Kurbel ja Tarmo Pikner leidsid 2014. aasta juunis nende koordinaatide järgi sookäpa üles ja loendasid seal sada isendit.

Ja lõpuks üks rõõmustav uudis. Alates 2015. aasta 27. juulist on Saaremaal teada veel üks sookäpa leiukoht, mis tuli välja uue floora atlase välitööde käigus. See on Karujärvest põhja pool, väikese Mädajärve lõunatipu lähedal. On kummaline koht. Järves kasvavad vesiroosid ja veepeeglit ümbritseb lääne-mõõkrohu vöö, millest kuni metsapiirini ulatub rabastunud riba, kord kitsam, kord laiem. Järvest lõunas on sellel ribal miniatuurne õõtsik, kus kasvavad valge nokkhein ja rabakas ning kus kohatise palja turba laike piiravad turbasambla mättakesed. Niisuguse mättakese servalt vaataski vastu väike sookäpa taim, kõrval veel teinegi ja naabermättal veel üks. Vaatlesime koos Oliver Parrestiga ka teisi lähemaid mättaid, kuid rohkem taimi silma ei hakanud. Niisugused rõõmsad leidmised hoiavad välitöödel vaimu virgena ja panevad lootma, et ees on ootamas ikka veel ja veel üllatusi.

Kasutatud kirjandus

Eesti taimede levikuatlas. Tartu, 2005.

Kurbel, R. Sookäpp Saare maakonnas. Käoraamat. Tallinn, 2015.

Trass, H. Lääne-Eesti madalsoode floora analüüs. Botaanika-alased tööd IV. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised vihik 93. Tartu, 1960.

Mari Reitalu

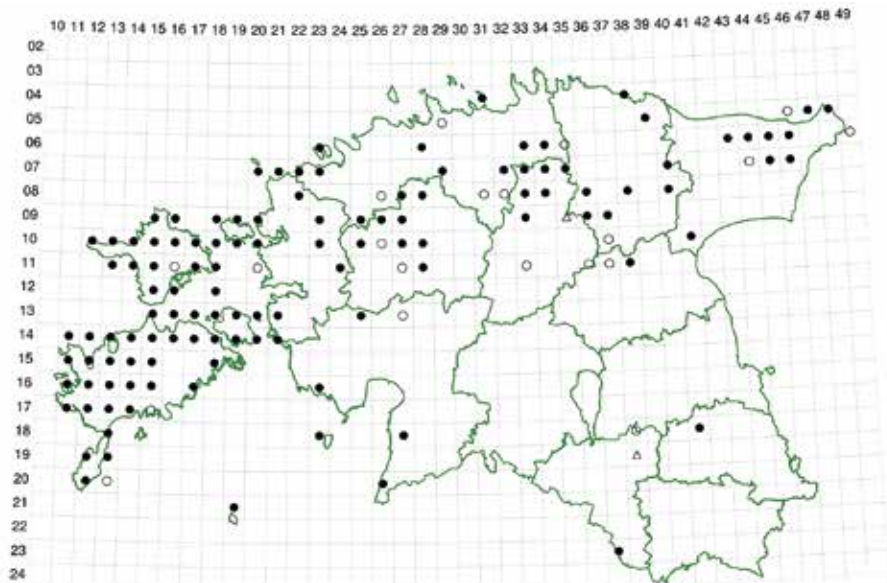
Ülevaade 2014.–2016. aasta orhideedest

2016. aasta orhidee tumepunase neuuvaiba tutvustus

Aasta orhidee valimise eesmärk on tituleeritud liiki laiemalt tutvustada, tema elu lähemalt uurida, saada täpsemat pilti liigi levikust Eestis ja pöörata tähelepanu leiukohtade kaitsmisele. Aasta orhidee tiitlit on varem kandnud punane tolmpoa (2010), tõmmu käpp (2011), kahelehine käoheel ja rohekas käoheel (2012), kõdu-koralljuur (2013), hall käpp (2014) ja kärbesõis (2015).

2016. aasta orhideeks valis Eesti Orhideekaitse Klubi tumepunase neuuvaiba (*Epipactis atrorubens*).

Tumepunane neuuvaip eelistab kuivi kasvukohti, tema tüüpiliseks elupaigaks on lubjarikastel muldadel kasvavad loometsad. Samuti võib teda leida lubjakiviklibustelt rannavallidelt, kus vaid vähesed taimeliigid hakkama saavad. Selle kauni orhidee õitseaeg on juulist augusti keskpaigani.

Tumepunase neuuvaiba leiukohad Eestis 6'×10' ruudustikus (flora atlase andmebaas PKI EMÜ).

Eestis asustab tumepunane neuuvaip tihedamalt läänesaari ja mandri lääne- ning põhjaosa kuni Ida-Virumaani, Kesk-Eestis on ta harvaesinev, Lõuna-Eestis tuleb teda lugeda pigem haruldaste liikide hulka.

Tumepunane neuuvaip kuulub kaitsealuste liikide III kategooriasse.

Klubi kutsub loodushuvilisi teatama tumepunase neuuvaiba leiukohtadest Eestis. Leiukohtade andmeid saab sisestada loodusvaatluste andmebaasi (LVA) aadressil loodus.keskkonnainfo.ee/lva või vastava nutirakenduse kaudu. LVA vahendusel saab täpsustada meie kõige tavalisemate ja levinumate orhideeliikide esinemist üle kogu maa.

Tumepunase neuuvaiba, nagu varasematel aastatel ka käoकेल्ले ja halli käpa kohta on koostatud tööjuhendid, mis on kättesaadavad Eesti Orhideekaitse Klubi kodulehel www.orhidee.ee. Samuti leiab sealt tumepunase neuuvaiba ja temale lähedaste liikide kirjeldused, kasvukohad ja fotod, mis hõlbustavad taimede leidmist ja äratundmist.

Tiiu Kull ja Jana-Maria Habicht

Tumepunane neuuvaip. 10. juuli, Väike-Pakri. Foto: Ülle Jõgar

2015. aasta orhidee kärbesõie vaatlused

2015. aasta orhideest kärbesõiest (*Ophrys insectifera*) kirjutasid pikemalt klubi liikmed Ülle Jõgar (Kärbesõis peibutab putukaid tolmeldama. *Eesti Loodus* 2015, 5) ja Arto-Randel Servet (Aasta orhidee 2015 – kärbesõis. *Sinu Mets* 2015, 39). Kirjutisi ilmus ka mitmes maakondlikus ajalehes. Ester Valdvee tutvustas aasta orhideed 12. jaanuaril Vikerraadio saates „Ökostoop“.

Klubi korraldas kahepäevase väljasõidu Loode-Pärnumaale kärbesõie õitsemise ajal, et tutvuda tema kasvualadega Kurese ja Kibura külas.

Aasta orhidee kaunistas klubi 30. aastapäeva puhuks välja antud postmarki, aastapäeva ürituse kutset ning fotonäituse „Orhideed Eesti-maa looduses“ kuulutusi.

2015. aastal täiustus koostöö Keskkonnaagentuuriga. Lisaks aasta orhidee tutvustamisele ja levikuandmete kogumisele sai klubi regulaarselt väljavõtteid loodusvaatluste andmebaasi kinnitatud orhideevaatlustest. Andmebaasi sisestati 2015. aastal (13.11.2015 seisuga) 259 orhideeliikide vaatlust. Kui võtta arvesse ka pooleliolevad sisestused, tehti 2015. aastal vaatlusi 27 orhideeliigi kohta 15 maakonnas, sh 31 kärbesõie vaatlust 10 maakonnas. Omapäraste õite järgi on kärbesõit

küll lihtne ära tunda, kuid taimed on maastikul sageli raskesti märgatavad. Rõõmustav oli see, et andmebaas rikastus kärbesõie uute leiukohtadega piirkondades, kus senini levikuandmed puudusid, nagu Rassi küla Türi vallas Lõuna-Järvamaal, Pööravere küla Halinga vallas Põhja-Pärnumaal, Tõmbi küla Viljandi vallas Viljandimaal, Kiviõli linn Ida-Virumaal.

Ester Valdvee

Tarvas? Ei, kärbesõis. 30. mai, Saaremaa.

Foto: Arto-Randel Servet

2014. aasta orhidee halli käpa vaatlused

2014. aasta orhideest hallist käpast (*Orchis militaris*) kirjutasid Ester Valdvee (Mille poolest on halli käpa aasta eriline? *Eesti Loodus* 2014, 4), Tiiu Kull ja Aigi Ilves (Kas hall käpp vajaks Eesti tõhusamat kaitset? *Eesti Loodus* 2014, 6-7), Arto-Randel Servet (Aasta orhidee 2014 on hall käpp. *Sinu Mets* 2014, 35). Tutvustused ilmusid veel mitmetes maakondlikes ajalehtedes ja internetiportaalides.

Eesti Loodusmuuseumis toimus Öökulli Akadeemia ürituste sarjas loeng käpalistest, Väikeste Teadlaste Klubi lastele korraldati orhideede tunnid, kus muu hulgas tutvustati ka aasta orhideed halli käppa.

Üleskutse halli käpa leiukohtade otsimiseks ja andmebaasi sisestamiseks oli loodusvaatluste andmebaasi (LVA) veebilehel ja koos töölehe ning juhendiga ka Eesti Loodusmuuseumi ja meie klubi veebilehtedel.

2014. aastal tehtud halli käpa vaatlustest jõudis Loodusvaatluste andmebaasi 70. Leide oli peaaegu üle terve Eesti – Harjumaal 18, Saaremaal 11, Pärnumaal 9, Läänemaal 11, Võrumaal 5, Raplemaal 4, Järvamaal 4, Ida-Virumaa 3, Viljandimaal 2, Lääne-Virumaa 2, Jõgevamaal 1. Vaatlejaid oli kokku 29, teiste hulgas mitmed Eesti Orhideekaitse Klubi liikmed.

Klubi tegi halli käpa inventeerimiseks kaks väljasõitu. 7. juunil Pakri poolsaarele korraldatud välitöödest on lähemalt juttu 2015. aastal ilmunud *Ööviulis* 11. Ida-Virumaale Kohtla-Järve poolkoksimatele toimus väljasõit 6. juunil.

2014. aastal lõpetati Kohtla-Järve poolkoksimate sulgemistööd, mille käigus kujundati mägede küljed laugemaks, kaeti betoniidist mattidega, seejärel dreneažimattidega ning lõpuks kattelahuga. Viimasena külvati mäenõlvadele muru ning istutati kaseistikud. Üks poolkoksimatedest jäeti katmata. Sellel käisime klubiga esimest korda 2005. aastal. Sama kohta üheksa aasta järel uuesti külastades tõdesime, et mäele istutatud kased, astelpajud, hõbepuud, mägimännid ja paplid olid moodustanud tihedaid võserikke, mille tõttu olid käpaliste valgustingimused halvenenud. Selgelt oli näha, et hall käpp eelistas

küll valgusrikkamaid kasvukohti, kuid tema arvukus ei olnud vähenenud. Loendasime ca 600 generatiivset halli käppa (*Orchis militaris*), tuhandetes tumepunast neuuvaipa (*Epipactis atrorubens*), mitusada balti sõrmkäppa (*Dactylorhiza baltica*) ja ca 30 suurt käöpõlle (*Listera ovata*). Halli käpa populatsioon poolkoksimäel on elujõuline, millest annab tunnistust ka vegetatiivsete isendite rohkus. Lisaks Kohtla-Järve poolkoksimäele on loodusvaatluste andmebaasis rohkemgi andmeid halli käpa esinemise kohta karjäärides, tehisjärvede kallastel, teede ääres, endisel põllumaal, tööstuspiirkonnas ja teistes sekundaarsetes kooslustes. Kuna halli käpa looduslikke kasvukohti jääb vähemaks, on sellised tehnogeensed maastikud liigi säilimiseks väga olulised.

Ester Valdvee

Siiski on veel leiukohti, kus halli käpa loendamisel tuleb kasutada neljakohalist arvu. Pildile mahtus vaid “tühised” kolmsada taime. 31. mai, Saaremaa.

Foto: Arto-Randel Servet

Kokkuvõte kärbesõie käekäigust Tuhala ümbruses

Orhideede kasvukohtade seirel üksikule liigile keskendumine võib kaasa tuua üllatavaid tulemusi. Nii juhtus ka mulluse kärbesõie aasta kokkuvõtet tehes, et liigi eeldatav seisukord ei olnud kooskõlas vaatlustel nähtuga. Uute kasvukohtade otsimise tuhinas olin jättnud lähema koduümbruse madalsood unarusse, mõned isegi paarikümneks aastaks, nagu märkmetest selgus. Looduslikud protsessid kasvukohtades kulgesid sel ajal aga oma rada ja see viis vääramatult orhideedele ebasoodsas suunas. 1980ndatel kasvukohtade plaanistamist alustades ma isendite loendamisega ei tegelenud, sest nende rohkuse tõttu ei näinud sel tegevusel sügavamat mõtet. Seetõttu võingi nüüd vanadest märkmetest lugeda vaid üldsõnalisi arvukuse hinnanguid: Kämbla Arudes palju, Paistaru niidul rohkesti jne. Lisatud on ka fenoloogiline faas – kas õitsemise algus, täisõitseng või õitsemise lõpp. Kõiki teadaolevaid kärbesõie esinemise kohti (kokku 17, osa Harju-, osa Raplamaal) ma mullu külastada ei jõudnud, kuid paljude kohta neist on olemas viimase viie suve andmed ja nende põhjal vaadeldava liigi seisundis drastilisi muutusi toimunud ei ole.

Jätkan siis ülevaadet kärbesõie seisundist kasvukohtade kaupa nende 1985. aastal leidmise ja plaanistamise järjekorras.

Kämbla Arude kunagine lage madalsoola on võsastumise tulemusena jagunenud neljaks ca 1–2 hektari suuruseks lapiks, millel kasvab kokku 35 kärbesõit ja vähesel määral veel seitset muud liiki orhideesid. See õhukese turbalasundiga lubjarikas madalsoo jäi loodavast Kämbla looduskaitsealast välja.

Naabrusse jääv idapoolne samalaadne madalsoo, mis kuulub kaitsealasse. Võsastunud ja killustunud kasvukoht, kus loendasin väga suurte vahedega kasvamas 11 kärbesõit. Teistest huvipakkuvatest liikidest olid kümnekonna isendiga esindatud veel Russowi ja täpiline sõrmkäpp. Heinassoo oli juba 1980ndate lõpus väga halvas seisundis kasvukoht, kus 1985. aastal kasvas siiski üle viiekümne kärbesõie. 2015. aastaks oli veel alles kuus vohava sinihelmikaga võitlevat isendit.

Paistaru niit madal soo piiril Tammiku looduskaitsealal. Kunagine väga esinduslik ja isenditerohke kasvukoht oli pea olematuks kahanenud. Põhjuseks sinihelmika vohamine ja sookase võsa pealetung. Mullu kärbesõit ei leidnud, kuid üksikuid taimi võib heal kasvuaastal ehk veel olla.

Visja allikaalal oli üks taim paigas, kus 2000. aastal loendasin veel 27 kärbesõit. Eelmise naabruses Mölluallikate kunagises väga isenditerohkes kasvukohas 16 taimet 15 × 25 meetrisel alal allikalubja kingul, oja servas allavoolu ei ainsatki. See oli alates 1989. aastast esimene kord, kui lõhnava käoraamatu arvukus (33) ületas siin kärbesõie oma.

Järlepa raba ääreala Naerismäe soosaare nõlv, kus oli juba 1970ndail avastatud vähearvukas, kuid stabiilne kärbesõie asurkond. 5 aastat ei ole seal kärbesõit enam kohanud. Sellel kasvukohal olen pidevalt silma peal hoidnud, seetõttu sinne liigi häbumine üllatusena ei tulnud. Põhjus ikka sama – võsastumine.

Tuhala lähiumbruse ainus heas seisundis kärbesõie kasvukoht asub Übina soo immitsevate allikatega alal, kus aastate läbilõikes on isendite arvukus püsinud enam-vähem samas suurusjärgus, umbes 100 ± 10 isendit.

Õnneks leidub paiku, kus kärbesõiel läheb paremini. Sel väikesel alal on vähemalt 40 taimet. 19. juuni, Hiiumaa. Fotod: Arto-Randel Servet

Väikesepinnaliste kasvukohtade häda ongi see, et need on muutustele vastuvõtlikumad ja seetõttu rohkem ohustatud. Samas näib Mahtra soos ja Paraspõllu soo paremates paikades isendite arv pigem suurenevat. Hiljuti loodud Nabala-Tuhala looduskaitseala oma lahus paiknevate ja võsastuvate liigirikka soo laikudega on ilmikas näide selle kohta, et ala looduskaitse staatus muutmine iseenesest ei taga kaitsealuste liikide säilimist. Looduskaitsealade kaitsekorralduse kavad on vaid tühi paber, kui sellele ei järgne konkreetseid tegusid liikidele soodsate tingimuste taastamisel.

Arne Kivistik

19. juuni, Hiiumaa.

Punane tolmpes oma täies hiilguses. 22. juuni, Saaremaa.

Foto: Arto-Randel Servet

Halli käpa huvitav leid

Leidsin Saaremaal 2013. aastal halli käpa õisi uurides ühe tähelepänuväärse taime. Tavapärase mehikest meenutava kuju asemel olid kõigi selle taime õite huuled ilma hõlmadeta ehk teisisõnu ilma „käte ja jalgadeta“ ning meenutasid kujult pigem seelikut.

Pildimaterjal jäi ootele, võiks öelda isegi, et ununes. Kuid möödunud suvel sama kohta külastades meenus kummaline õiekandja ning otsustasin vaadata, kas sama taim on alles ning õitseb. Oli küll ja kuigi õisik polnud enam nii suur kui esimesel kohtumisel, vaatasid sealt vastu samasuguse kujuga õied.

Kui Ööviili lugejatel on selle asja kohta teaduslikku seletust ja seda meiega jagatakse, siis avaldame selle järgmises numbris.

Tavapärase
õiekuju.

Arto-Randel Servet

Kummalise kujuga õied.
4. juuni 2013.

Sama taim 30. mai 2015.
Fotod: Arto-Randel Servet

Suvised väljasõidud 2015. aastal

Ekskursioon Loode-Pärnumaale

2015. aasta 13.–14. juunil toimus klubi ekskursionsioon Loode-Pärnumaale. Kohal oli 20 inimest, neist 16 klubi liikmed. Kogunesime Koonga vallas Mihkli külas Mihkli kiriku õuele, kust alustasime oma kahepäevast huviretke Urmas Vahuri juhtimisel.

Mihkli kirik on kogu Lääne-Eestis üks vanemaid, ehitatud 13. sajandil Soontagana muinaskihelkonda. Kiriku taga on kultuskivi ja pühad allikad. Päikesepaistelisel päeval tuli klubikaaslaste autodega Eestimaa eri paigust: Tallinnast, Tartust, Pärnust, Saaremaalt ja mujaltki. Kokkulepitud ajal, keskpäeval, oli kogu seltskond kohal. Koondusime Urmase ümber Mihkli kirikumõisa suure kaardi ette, kus tegime esimest tutvust meid ees ootavate kohtadega: Kibura küla kärbesõie karjamaa, Avaste looduskaitsealal olev Soontagana maalinn ja selle ümbruse madal soo, Kurese küla Vastupä-poolses otsas asuv ulatuslik kärbesõieala ja taastatavad loopealsed, Kurese küla ja Salumägi, Kolinõmme soop ja Mäealuse allikad. Teisele päevale oli planeeritud Nedrema looduskaitseala (puisniit ja liigirikad madal sood) ja Soontagana maalinna külastamine. Soontagana maalinna me kogu grupiga ei jõudnud, kuid meist paar autotäit käis ka seal ära vaatamata teise päeva pärastlõunal sadanud tugevale vihmale.

Meie vahva seltskond Nedrema puisniidul. 14. juuni, Pärnumaa. Foto: Laimi Truus

Õõbisime mõnudas Oidrema külasaunas. Õhtusöögilauas sai tehtud tore tutvumisring, nii et saime teada, kes oleme, kust tuleme ja millega tegeleme.

Esimene peatuspaik oli Hiie talu põlluks küntud hiis. Seekordne käpalisteretkalgas seega muinasaegsetelt pühadelt aladelt. Meie teejuht, kes on nüüdseks nende maade omanik (215 ha maid), on rohumaad taas kasutusse võtnud ja üles ladunud 4,3 km kiviaedu. See maa-ala, kus varasematel aastatel on olnud renditalud, on suure kultuuriloolise väärtusega. 2,5 tuhat aastat vanade keraamikaleidude järgi arvatakse seal kunagi olevat olnud linnuseala. Üle poolsajandi tagasi pidid pered küüditamise tõttu siin oma elamised maha jätma. Korraks tuldi küll tagasi, kuid alates 1972. aastast selles külas enam ei elata. Kunagistest koduaedadest on siin-seal paekiviaedadega piiratud rohumaadel näha vanu sireli- ja marjapõõsaid. Meie liikusime kärbesõie niidul, paepelsel karstunud alal Salumäel ning mööda madalsood (ehk soopi). Salumäel e Taaramäel on ohvrikivi. Meie silmad otsisid käpalisi.

Võsast puhastatud niidul õitses kärbesõis rikkalikult, pakkudes lausa konkurentsi tulikatele, vesihaljale tarnale ja sinihelmikale. 13. juuni, Kurese, Pärnumaa.

Fotod: Laimi Truus

Kolinõmme soop täis käpalisi ja käpalisehuvilisi. 13. juuni, Pärnumaa.

Kuna kevad oli olnud kuiv, olid taimed madalad. Juba sai hakata kirja panema nähtud liike: suur käopõll, balti sõrmkäpp, kahkjaspunane sõrmkäpp (tänavu Saksamaa aasta orhidee, nagu teadis lisada Vilma Kuusk), harilik käoraamat, hall käpp. Nagu sellistel retkedel ikka, märkasime lisaks käpalistele ka muud huvitavat. Elamus oli vanapagana käpajälg suurel kivil. Terav silm märkas ka maokeelt ja pruuni raunjalgga Hiiepõlde talu kaevurakkel. Õpetlik oli kuulata arheoloog Ülle Tamla selgitusi kivistkalmetest.

Edasi jõudsimme Raviallika juurde. Selge puhas vesi; nii mõnigi täitis sellega kaasavõetud pudeli. Jätkus käpaliste otsimine: vööthuul-sõrmkäpp, rohekas käokeel, laialehine neiuvaip, kärbesõis – lausa sajad kärbesõied! (Vaid 10% neist viljuvad, teab keegi lisada.) Järgmisena püüdis pilku kahkjaspunase sõrmkäpa valgeõieline vorm.

Veidi eemal märkas tähelepanelik vaataja veekogul mingit õrna valendust – särjesilm õitseb!

Jõudsimme Koeramäele, meie teejuht Urmas näitas lohuga kultuskive. Edasi viis tee Pakamäe muinasmaastikule, kus kasvavad tamm ja kask ning on kauni kuldkinga leiukoht. Veel 5 aastat tagasi oli see ala võsastunud, ent võsa harvendamine on loonud käpalistele sobivamad kasvutingimused. Siin on juba kasvamas laialehine neiuvaip, kahelehine käokeel, suur käopõll ja käoraamatud.

Õhtul Oidrema hoiualal jalutades nägime tumepunast neuuvaipa (2016. aasta orhidee!) ja jumalakäppa, lisaks märkasime teisigi taimi nagu tups-vahulille ja soo-piimputke.

Järgmisel päeval ootas meid üks Eesti ja kogu Euroopa esinduslikumaid ja suuremaid puisniite – Nedrema puisniit. Käpalistest nägime pruunikat pesajuurt, ööviulit, balti sõrmkäppa, vööthuul-sõrmkäppa. Siin-seal moodustas värvikaid laiike lilla-kollasekirju harilik härghein. Jõudsimme sooheinamaale, kus kasvasid hundipaju, pruun sepsikas, niidu-kuremõök, lõhnav maarjahein jpt. Veidi maad edasi sõites peatusime soo- ja kuninga-kuuskjala kasvukohal. Edasi sõitsime Tuhu sooni. Peatuskohas paiknes soo kahel pool teed; ühel pool märg madal soo, teisel pool kuivendusest mõjutatud ja võsastuma kipuv siirdesoo. Siin kasvab kahkjaspunase sõrmkäpa valkjaskollaste õitega alamliik ehk kollakas sõrmkäpp. Eemal oli näha kollaste õitega ussilille. Otsisime soohiilakat ja leidsimegi. Soo-neuuvaipa võis näha suuremate ja väiksemate kogumikena. Vilma, kes on varasematel aastatel siin sageli käinud, väitis, et kahkjaspunase sõrmkäpa arvukus on aastakümnete jooksul oluliselt vähenenud. Siirdesoo servas otsisime kõdu-koralljuurt, kes Vilma teadmisel pidi seal kasvama. Tuli tõdeda, et tihenenud võsa ja paks kuiv kulu kas ei lase sel liigil siin enam kasvada, või siis meil teda üles leida.

Käisime läbi Loode-Pärnumaa iidset paigad, vaatasime üle mitmed käpaliste kasvualad ja saime juurde teadmisi ning elamusi. Veendusime, et Eestis on endiselt olemas selliseid inimesi nagu Urmas Vahur, kes on võtnud endale südameasjaks pärandkoosluste säilitamise ning kaitsealuste taimeliikide elupaikade hooldamise.

Tiia Niiduväär

Kahkjaspunane sõrmkäpp. 13. juuni, Kolinõmme soop Pärnumaa.
Foto: Laimi Truus

Suvepäevad Hiiumaal

2015. aasta 10.–12. juulil toimusid Hiiumaal Eesti Orhideekaitse Klubi suvepäevad, kuhu tuli kohale 21 klubi liiget, mitmed koos lastega. Suvepäevi oleme hakanud pidama klubi 5 või 0-ga lõppevate aastapäevade, seekord siis 30. aastapäeva puhul. Pidulik aastapäevakoosolek oli kevadel. Nüüd, suvepäevadel, oli vabam, vallatum ja vahetum olemine. Suvepäevade põhikorraldajad olid klubi Hiiumaa liikmed – Maie Jeaser, Taavi Tuulik ja Tiit Leito. Nemad valisid ka sobiva aja, mil sai vaadelda nii suve esimese poole kui ka kesksuvisse öitseajaga käpalisi.

Hiiumaa on eriline saar – paraja suurusega, et tema mitmekesisusest ülevaadet saada, parajalt orhideerikas, et neid hulganisti näha, parajalt pakuvad elamusi siiani säilinud ja kohati ka taastatud pool-looduslikud kasvukohad. Ja muidugi inimesed, niihästi meie oma klubi liikmed kui ka paljud teised hiidlased, kes saare loodusrikkuste eest hea seisavad ja neid suurendavad. Hiiumaale tulijad said siin sügava looduseelamuse osaliseks. „Kadakane karjamaa, kohe praamilt tulles, sadama lähedal – öitsemas rohekas käokeel, neuuvaibad, muguljuur... Hiljem kodus fotoaparaadi mälukaardile kogutud mahukat materjali üle vaadates tundub lausa uskumatuna, mida kõike nende kolme päeva jooksul sai nähtud ja kogetud,“ meenutavad Tiina ja Jaak Neljandik Virumaalt.

Kolmel päeval juhatasid vastuvõtjad suvepäevalisi erinevatesse käpaliste kasvupaikadesse saare lõuna-, põhja- ja idaosas. Esindatud olid nii märjad ja niisked kasvukohad – öötsiksood, liigirikkad madal-sood, ajuti üleujutatavad laisid, veega täitunud kruusakarjäärid kui ka kuivad kasvukohad nagu palumetsad, rannavallidele kujunenud loometsad, kunagised puisniidud. Nägime kokku 21 liiki käpalisi, millele lisandusid veel sõrmkäppade hübriidid.

Oma avastusretki alustasime Emmaste poole liikudes.

Ammendatud Tilga karjäär võttis meid vastu soo-neuuvaipade peenra ja soohilakatega. Röömsaks üllatuseks oli kohtumine põld-

Olev Abner ja Jaak Neljandik punase tolmpesa lummuses. 10. juuli, Emmaste.

Foto: Arto-Randel Servet

pisikaga, tõeliselt pisikese taimekesega, keda me ilma Taavi abita kohe kindlasti savikatelt tallatud teeservadelt poleks üles leidnud. Mitmeid orhideeliike vaatlesime Tilga männiku piirkonnas. Kui roomava öövilke jaoks olid siinsed samblased palumännikud tüüpilised kasvukohad, siis suurt hulka ööviilute küünlaid läbisegi pohla ja kanarbi-kuga oli veidi võõristav vaadata; lubjalembene punane tolmpesa kõrvuti pohlade ja mustikapuhmastega tundus aga hiidlaste naljana.

Taavi aed Utu külas pakkus meile salapära ja lopsakat rohelist, seda kohati vaesele pinnasele vaatamata. Loomulikult oli seal käpalistelgi oma auväärne koht. Aeda sisenemisel paelus tähelepanu mäginulu nõialuud; päikesepaisteliselt terrassilt särasid vastu kogu suve öitsevad Lõuna-Aafrika päritolu sibullilled – punatähed.

Teise päeva veetsime Tahkuna ja Kõrgessaare ümbruses.

Huvitav oli kinnikasvanud Kodeste järve õõtsiksoo ulatusliku porstastikuga ja sookäpa elujõulise populatsiooniga. Kui tavaliselt kohtab sookäppa hajusalt mõne isendina, siis Tahkunas võis näha ka kümnekonnast isendist koosnevat kogumikku. Nagu eelmisel aastal Läänemaal, nii leidis Tõnu Ploompuu ka siinses õõtsikust haruldase seene *Armillaria ectypa*.

Sookäpp ja pikalehine huulhein. 11. juuli, Hiiumaa. Foto: Jaak Neljandik

Igas peatuskohas uuriti taimi, pildistati, tehti märkmeid. 11. juuli, Tahkuna.

Foto: Arto-Randel Servet

Kõrgessaare lähedal vaatlesime madalsood, kus sookoosluse säilitamise huvides on välja raiutud puurinne. Taastatavas soos kasvas ohtralt kärbesõit, soo-neiuvaipa, harilikku käoraamatut ja suurt käopõlle. Paraku olid ka metssead soo avastanud ja nii võis alalt korjata terve peotäie mugulata ja lonti vajunud kärbesõisi. Kõrgessaare ümbuse madalsoolaikudel ja kraavides sai jälgida sõrmkäppade liigisisest varieeruvust ja liikidevaheliste hübriidide rohkest. Hübriidide lähte- taimedena oletasime osadel juhtudel vööthuul-sõrmkäppa ja kahkjaspunast sõrmkäppa, mõnel puhul võis kahtlustada lisaks balti sõrmkäpa või kohaliku lääne-sõrmkäpa osalust. Vaatamisväärsus oli muidugi ka lääne-sõrmkäpp oma Eesti ainsas leiukohas.

Kõrgessaare vanas loomännikus sai näha eri vanuses kauni kuldkinga taimi, alates paari sentimeetri kõrgustest noortaimedest kuni täiskasvanud viljuvate isenditeni. Samas olid mõned väiksed käopõlled ennast õitsema unustanud.

Keset Kõrgessaare küla on kuulus orhideede õpperada, mis rajati siia juba 2001. aastal. See on otsekui botaanikaiaia süstemaatikaosakonna orhideeliste sugukonna peenar, kuhu on kümme liiki kokku koondatud. Isegi miniatuurse hariliku muguljuure leidsime üles. Praegu hooldab õpperada RMK ja andsime soovitusel lohu niisket keskosa niita, et tõrjuda pealetungivat angervaksa.

Lääne-sõrmkäpp. 11. juuli, Kõrgessaare. Foto: Jaak Neljandik

Sügava mulje jätsid nii maastikuliselt kui liigiliselt koosseisult Paoe looduskaitseala laaside ümbruse nõrglubja-allikad ja -allikasood oma pruuni sepsika kooslusega ja soohiilaka rohkusega. Ka siin kasvas mitmeid ebaselgete liigitunnustega sõrmkäppasid.

Viimasel, kolmandal päeval liikusime Sarve kandis.

Soonlepa ümbruses käisime läbi mitu madalsoolaiku ja laisi ning veendusime, et kolmest päevast jääb selgelt väheks Hiiumaa käpalistega tutvumiseks. Tundsime heameelt, kui saime maaomanikust retkejuhile Üllar Soonikule tema valdustes tutvustada kolme uut looduskaitsealust taimeliiki – madalat unilooka, pisikannikest ja kaljukressi.

Veel olime maastikuarhitekt Kristiina Hellströmi juures Sarve külas. Aed pastelsetes mahedates toonides, kaunid vaated lilleniidule, kenasti sobitatud taimerühmad. Veendusime, et teadlik karjatamine on käpaliste kasvukohtade arvestatav hooldusvõte. Nimelt loendasime harvendatud ja paraja koormusega karjatatud kadastikus üheksa käpaliseliiki.

Sarve paeklibustel rannavallidel oli rikkalikult tumepunast neuuvaipa ja siinsetes hõredates loometsades nägime punast tolmpaad õitsemas kasvukohas, millega harjunud oleme.

Kui kõik kolm päeva kokku võtta, nägime nende jooksul paarikümmet käpaliseliiki. Täies õitsemishoos olid tumepunane neuuvaip, kahelehine ja rohekas käokeel, soo-neuuvaip, sealhulgas ka selle heledaõieline teisend, harilik käoraamat, soohiilakas, sookäpp, lääne-sõrmkäpp, harilik muguljuur, väike käopõll. Õitsemise lõpetanud käpalistest nägime suurt käopõlle, kauni kuldkinga lehti ja kärbesõie viimaseid õisi, õitsemiseni polnud veel jõudnud roomav öövilge ja laialehine neuuvaip.

Lisaks käpaliste vaatlemisele saime rohkelt rõõmu ilusast ilmast, mugavast majutusest Kuri seltsimajas, heast söögist ja toredatest kohatumistest. Tiit Leito tutvustas Palade Loodushariduskeskuses meile oma slaidiprogrammi „Väikesaarte loodus ja kultuur“. Saadud elamus oli tõesti info läbi ilumeele, nagu autor oma tegutsemise sihi sõnastas. Sama sõnumi edastas loodushariduskeskuse Kivimaja, mis Tiidu

kavandatud. Väga hea mulje jättis ka samas kõrval paiknev Hiiumaa Metsaseltsi metsanduslik õpperada. Suvepäevade pidulikul õhtusöögil Soera Talumuuseumis võis saada osa laupäevaõhtusest simmanist, käia suitsusaunas ja kuulata muhedat hiiru juttu. Meeldejäädavaks kujunes lõunaeine Pähkli talus Heli ja Kalle pool, kus meid kostitati kohapeal valmistatud toiduga, mille hulka kuulusid ka leedrijäätis ja leedrijook. Kaasa sai osta omavalmistatud seepe ja muid lõhnatooteid ning leedrisiirupit. Kõigele lisaks nägi meist mõnigi esmakordselt eksootilisi koduloomi – alpakasid.

Meenutame tänuga kolme toredate suvepäeva elamusi vahendanud inimesi Tiina ja Jaagu sõnadega: „Mitte ainult saar täis looduse rikkust, vaid erilise jälje jätsid meie isiklikule mälukaartile meile huvitava vastuvõtu korraldanud Maie, Taavi, Tiit ja Karin, Üllar ja Liis, Rita ja Andres. Olgu see siis Taavi oma aias ja retkedel, Karin Palade vahvas loodushariduskeskuses, Millerid Kodeste sood tutvustamas, Soonikud oma maadel ning radadel, Tiidu tegemised vesistes soodes sumpamisest väikesaarte slaidiprogrammini ja valmiva Kivimajani ning Maie kõige selle kokkusidujana. Igaüks oma retkede ja hetkedega eraldi ning tervikuna on üks suur ja põhjalik ülevaade Hiiumaa aaretest, näidatuna läbi meie vastuvõtjate kodukoha tunnetuse.“

**Olev Abneri, Tiia Niiduviiiru, Maie Meiuse ning
Tiina ja Jaak Neljandiku elamused
kõitsid kimpu Mari Reitalu ja Laimi Truus**

Suvepäevalised Kuri seltsimaja trepil. 1. reas kükitavad Tiiu Kull, Tiina Kull koos Ethel Kulliga, Hans A.W. Portsmouth, Jaak Neljandik, Juhan Tuulik, Olev Abner, Tõnis Reitalu ja Triin Reitalu; seisavad (vasakult) 2. reas: Ly Haabel koos Uku Haabeliga, Liis Soonik, Ester Valdvee, Maie Jeaser, Jana-Maria Habicht; 3. reas: Karin Poola, Pille-Riin Ressar, Üllar Soonik, Tiina Neljandik, Mari Reitalu, Riine Latserus, Kai Rünk, Tiia Niiduväär, Maie Meius, bussijuht, Angelika Portsmouth; kõige taga: Arto-Randel Sernet ja Tõnu Ploompuu. *Fotod: Jaak Neljandik*

Suvepäevade korraldustoimkond (vasakult): Maie Jeaser, Taavi Tuulik, Karin Poola, Üllar Soonik, Liis Soonik, Tiit Leito. Pildilt puuduvad Rita ja Andres Miller.

Muu

Klubi 30. aastapäevast, tagantjärele

Õöviuli mäng läbi hinge,
ööviuli hõng läbi vere
minus lõhnab ja heliseb ...
Ning see
kõik kokku on suvetera.

Virve Osila

30. aastapäeva pidulikku koosolekut pidas Eesti Orhideekaitse Klubi Tallinna loomaaia keskkonnahariduskeskuses 28. märtsil 2015. Siinkohal väljavõtte klubi presidendi Ester Valdvee ettekandest sellel koosolekul.

Tähtsamaid datumeid klubi ajaloos:

1985 19. veebruaril klubi asutamisel oli 30 liiget, nendest on tänasel üritusel 11. Klubi peamiseks eesmärgiks oli ja on tänaseni õppida tundma, tutvustada ja uurida kodumaa käpalisi ja aidata kaasa nende kaitsele.

1986 Kunstnik Anne Mets kujundas klubi embleemi ja rinnamärgi, mis kujutab soo-neiuvaiba heledaõielise vormi õit. Märke valmistati kolmes variandis: liikmemärk, suveniirmärk ja teenetemärk.

1994 Ilmus esimene klubi ajakiri Ööviul – nimelilleks sai heledate suveööde kaunitar – kahelehine käokeel, keda rahvas tunneb ööviulina. Ajakirja mõte on pakkuda ülevaadet klubi tegemistest ja avaldada käpaliste levikut ja ökoloogiat tutvustavaid artikleid ning teadvustada käpalistega seotud probleeme.

2001 Seni Eesti Metsaseltsi all tegutsenud klubist sai iseseisev organisatsioon – MTÜ Eesti Orhideekaitse Klubi. Samast aastast on meil ka käpalisi ja klubi tutvustav kodulehekülg www.orhidee.ee.

2010 Klubi kuulutas esmakordselt välja aasta orhidee, kelleks sai

punane tolmpea. Koostati fotonäitus, mis ringleb siiani klubides ja asutustes üle Eestimaa.

2013 Loodi Eesti Orhideekaitse Klubi grupp Facebookis.

2015 Klubi andis Looduse Aasta Foto 2015. a konkursil välja eriauhinna parima orhideefoto eest.

Klubis on tänase päeva seisuga 83 liiget. Asutamisest peale on klubi töö korraldatud nii, et igal aastal on vähemalt neli üritust: töökoosolekud kevadel ja sügisel ning suvised retked. Töökoosolekutel tutvustatakse suviseid plaane või tehakse nendest kokkuvõtteid, kuulatakse ettekandeid käpalistest ning arutatakse käpaliste kaitsega seotud probleeme ja klubi organisatsioonilisi küsimusi. Suviste väljasõitude siht on olnud tutvuda käpaliste kasvukohtadega, õppida paremini tundma liike ja neid pildistada, aga ka saada ideid ja teha välitöid käpaliste kaitse paremaks korraldamiseks.

Traditsiooniks on tunnustada klubi aastapäeval oma liikmeid teenetemärgiga. Klubi 30. aastapäeval said teenetemärgi Olev Abner, Karl Sepp, Arto-Randel Servet ja Jana-Maria Habicht.

Ester Valdvee

Klubi 30. aastapäeva koosolekul Tallinna loomaaia uues värvikas saalis 28. märtsil 2015. Fotod: Jaak Neljandik

2015. aasta orhidee kärbesõis sai põlistatud portselanis

Looduses oli parajasti hilistalvine üleminekuaeg ja minul aasta orhidee kärbesõie kasvukohtade inventeerimise plaani koostamine päevakorral. Töö taustaks valisin ühe kenama taime oma fototeegist arvutiekraani kaunistama ja lappasin reipalt vanu märkmeid. Ühel hetkel tekkis mõte pakkuda kärbesõis kui 2015. aasta orhidee välja Tammiku Kaasaegse Kunsti Keskuse (edaspidi TAKKK) rahvale modelleks. Ollakse seal ju rikkad aasta linnu – jäälinnu keraamikasse jäädvustamise kogemuse poolest. Miks siis mitte ka aasta orhideed samal viisil põlistada? Liitati on kärbesõie puhul tegemist mitte just liiga keeruka õiekujuga taimega.

Kohtumisel TAKKKi eestvedaja Alide Zvorovskiga tegin oma idee avalikuks. Mõte meeldis nii maalikunstnik Alidele kui ka tootedisainer Margit Terasmehele ja nii see projekt käima läks. Et kunstnikud taimest esmamulje saaksid ja teemasse sisse elaksid, leidsin oma raamatariiulilt üht kui teist. Tõsiseid kunstiinimesi selline raamatutarkus muidugi ei rahuldanud. Nii võtsimegi 21. juunil ette Nõmme allikate kandis ühe korraliku orhideeretke. Lisaks kunstirahvale tuli teisigi huvilisi, nii et lõpuks sai meid kokku pea tosina jagu. Käpalisi hakkasime kohtama kohe sooheinamaale jõudes – vööthuuled, kahkjaspunased sõrmkäpad ja suured käopõlled. Peakangelane oli muidugi kärbesõis, aga ega neid siin just ülearu silma ette jäänud. Pärast mõningast harjutamist leidis iga retkel osaleja siiski oma isikliku kärbesõie. Kunstikeskuses algas seejärel vilgas ettevalmistustöö, mis lõviosa loometööst haarab, kuid tavainimesele enamasti märkamatuks jääb. Ja lõpuks, septembri esimesel nädalavahetusel, said ahjusoojad portselanist kärbesõied ilmarahvale hindamiseks välja pandud.

On ju sarnane, või kuidas arvate? Ehk, nagu kõnekääänd väidab: kus Jumal lõpetas, sealt kunstnik alustas. *Foto: Margit Terasmees*

Arne Kivistik

Hea orhideehuviline!

Kui oled klubi tegevusest huvitatud, võta ühendust aadressil:

Ester Valdvee

Koprapesa

Albu küla, 73402 Järvamaa

Telefon: 513 9984

e-post: ester@valdvee.eu

Jana-Maria Habicht

Eesti Loodusmuuseum

Lai 29A, Tallinn 10133

Telefon: 660 3327

e-post: Jana_Maria.Habicht@loodusmuuseum.ee

Kodulehekülg: www.orhidee.ee

www.facebook.com/groups/142481139249193/

Soo-neiuvaiba heledaõieline vorm – meie vapilill. 5. juuli, Saaremaa.

Foto: Arto-Randel Servet

Journal of Estonian Orchid Protection Club

Ööviul

Lesser Butterfly Orchid 12/2016

Foreword

Introduction to the 15th issue of this journal

Laimi Truus

Orchid ecology

Enchanted by white flowers

Beautiful white flowers of many plant species have coevolved with moth pollinators. They are best detected at dusk and usually have especially strong and alluring scent composition.

People tend to call white-flowered plants of usually coloured species albinotic, but that is incorrect: albinotic plants lack pigments in leaves and stems too. White-flowered plants are green and normal individuals with non-pigmented flowers. They are very rare in nature, for example in the study of *Orchis mascula* only 0.6% of plants have white flowers. They are less stress-tolerant, weaker and in many cases have fewer seeds than typical specimens. So why are they not extinct?

White-flowered plants may increase the seed set of typical plants in their close proximity, as pollinators see contrasting colours better. In the case of deceptive species non-pigmented flowers may have more seeds because pollinators visit them after being cheated by typical flowers.

Kristi Sootla

Hammarbya paludosa in Saaremaa

Hammarbya paludosa is spread throughout Estonia but grows scattered in small populations. Database of protected species shows two separate sites in Saaremaa. The site discovered by Tiina Orava in 2009 was revisited by Rainar Kurbel and Tarmo Pikner in 2014. In 2015 Mari Reitalu and Oliver Parret found one more site. This gives hope for more sites to be discovered.

Mari Reitalu

Overview of activities in 2014-2016

The orchid of the year 2016 – *Epipactis atrorubens*

Epipactis atrorubens is a species protected in the 3rd category of legally protected species. It grows in dry habitats and is more wide spread in western and North-Estonia. Excursions will be organized to these regions and new observations will be added to the Nature observation database.

Tiiu Kull and Jana-Maria Habicht

Observations of *Ophrys insectifera* – the orchid of the year 2015

The orchid of the year was introduced in journals of Eesti Loodus, Eesti Mets, in county newspapers and in radio broadcast Ökoskoop. Excursions took the club to restored sites at Kurese and Kiburla in NW Pärnumaa. A postage stamp was issued. 31 new observations were added to the Nature observation database (<http://loodus.keskkonnainfo.ee/lva/>); some of them in regions where the species had never been met.

Ester Valdvee

Observations of *Orchis militaris* – the orchid of the year 2014

The orchid of the year was introduced in journals of Eesti Loodus, Eesti Mets, in county newspapers and at activities meant for children. Inventory was carried out at Pakri peninsula and in Kohtla-Järve industrial region. 70 new observations were added to the Nature observation database (<http://loodus.keskkonnainfo.ee/lva/>)

Ester Valdvee

Interesting finding of *Orchis militaris*

Observation of untypical flowers of *Orcis militaris*. The shape of flowers of the plant did not change from 2013 to 2015.

The better days are over for *Ophrys insectifera* in the surroundings of Tuhala

An overview is given on dynamics of *Ophrys insectifera* around Tuhala (border area of Harju- and Raplamaa counties) in 1980–2015. Species abundance has declined in many localities due to changes in water

level that has been accompanied by scrub overgrowth. Only in one site – Übina spring fen, the species is abundant and grows well.

Arne Kivistik

Excursions in 2015

NW Pärnumaa

The trip took place on June 13-14. Several orchid rich sites were visited at prehistoric settlement sites at Kibura and Kurese villages where *Ophrys insectifera* is abundant on restored pastures. Also several fens and Nedrema wooded-meadow were visited. The last is among the largest wooded meadows in Europe.

Tiia Niiduväär

Summer festival in Hiiumaa

The 30th anniversary of the Estonian Orchid Protection Club was celebrated in Hiiumaa. Club members from Hiiumaa had prepared a diverse and interesting route to see the wonderful orchid sites and local culture.

Mari Reitalu and Laimi Truus compiled the memories from Olev Abner, Tiia Niiduväär, Maie Meius, Tiina and Jaak Neljandik

Varia

An excerpt from the speech of the president of the Estonian Orchid Protection Club at the 30th anniversary meeting in Tallinn Zoo.

Ester Valdvee

The orchid of the year – *Ophrys insectifera* was retained in ceramics

Club member Arne Kivistik inspired ceramist Margit Terasmees at Raplamaa Tammiku Center for Contemporary Art to use the shape of *Ophrys insectifera* in pottery. Many wonderful pieces of art were created.

Arne Kivistik

